

Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhir-nâme'si

Fatma S. Kutlar

Abstract: Individual works written out on jewels are called jewelry books. Most of the jewelry books, which were generally translated into Turkish, are prose. The first and only Turkish sample of jewelry books belongs to Ahmed-i Bîcân. In his piece of verse consisting of 37 couplets, the author informs us of gold, ruby, diamond, emerald, pîruze, akîk-i Yemenî, coral, amber, lapis lazuli, stone of strength respectively and touches on various beliefs about precious stones.

Keywords: Ahmed-i Bîcân, jewel, jewelry book, mesnevi.

[59] “Cevâhir”, Farsça “gevher” kelimesinin muarrebi olan “cevher”in Arapça kurallara göre yapılmış çokluk biçimidir. “Değerli taş” anlamına da gelen “cevher” ve bunun çokluğu “cevâhir”in “nâme” kelimesiyle birleşmesinden oluşan “cevhernâme” veya “cevâhir-nâme” değerli taşlar hakkında yazılan kitaplara¹ isim olmuştur. Tabii ilimler sahasına giren bu eserler, genellikle değerli taşların meydana gelişlerini, nerelerde bulduklarını, cinslerinin isimlerini, kıymetlerini, nasıl korunacaklarını, tıpta kullanılışlarını ve bunlara ilişkin diğer inanışları ortaya koyan ilmi ya da hurafe birçok bilgiyi içermektedirler. Kimi cevâhir-nâmelerde madenler, süs eşyası olarak kullanılmayan diğer taşlar, taşlar gibi yararlarına inanılan bazı maddeler ve ıtlar hakkında bilgi veren bölümlerin² de yer aldığı görülmektedir. [60] Cevâhir-nâmeler Türkçeye çeviri veya derleme³ yoluyla girmiştir. Çevirilerin asıllarına ne kadar uygun olduğunu ve yazarların çevirilere veya derlemelere kendi ekledikleri bilgiler olup olmadığını belirlemek⁴ ancak karşılaştırmalı çalışmalarla mümkündür. Fakat, belirleyebildiğimiz kadarıyla aynı cevâhir-nâme metninin yazı çevrimine, dil bakımından incelemesine ve dizinine dayanan iki çalışmanın⁵ dışında bu tür eserler üzerinde yapılmış kapsamlı başka bir çalışma mevcut değildir. Cevherler hakkında yazılmış, tabii ilimler alanına dahil edebileceğimiz bu eserlerin bir türün örnekleri olarak değerlendirilmesinin ve bunlar için cevher-nâme veya cevâhir-nâme⁶ gibi bir terimin kullanılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz. Nitekim, Yahyâ bin Muhammed el-Gaffârî'nin, ismi *Kitâbu Cevheri'l-Cevâhir veya Yâkût fî Cevheri'l-Cevâhiri'l-Ma'âdin* olan eserinin mukaddimesindeki “...kitâb-ı cevher-nâmei 'ibâr[â]t-ı Türkiyye ile mu'abber ve evrâk-ı eşvâk üzerine musaŕtar ola...” cümlesinde geçen “kitâb-ı cevher-nâme” (Topkapı Sarayı Müze Ktb. H.S. 340 (64): 4a) ibaresi de bu düşüncemizi destekler görünmektedir.

[61] Türkçe cevâhir-nâmelerin neredeyse tümü mensurdur. Bu türün, şu ana kadar belirleyebildiğimiz Türkçe tek manzum örneği xv. yüzyılın ünlü isimlerinden Ahmed-i Bîcân'a aittir. Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun verdiği bilgilere göre, Ahmed-i Bîcân Yazıcı Salih'in oğlu olması nedeniyle Yazıcıoğlu Ahmed veya Yazıcızâde Ahmed olarak da bilinir. Muhtemelen Gelibolu'da doğmuş ve H. 870/M. 1466'dan sonra burada vefat etmiştir. Arapça, Farsça gibi devrin geçerli dillerini ve ilimlerini öğrendiği eserlerinden anlaşılan Ahmed-i Bîcân, *Envârü'l-Âşıkîn, Acâyibü'l-Mahlûkât, Dürr-i Mekkûn, Kitâbü'l Müntehâ ale'l-Fusûs, Şemsiyye* gibi dinî-tasavvufî, efsanevî nitelikli ve büyük kısmı tercüme ya da derleme olan mensur eserleriyle tanınmıştır. Arapça ve Farsça yazılmış kitapları, bu dilleri bilmeyenlerin de okumasını sağlamak amacıyla Türkçeye çevirmiş ve eserlerinde genellikle sanat gayesi gütmemiştir. Arzusu herkesin onun yazdıklarından faydalanması ve kendini

hayırla anmasıdır (ÇELEBİOĞLU 1989: 49–51).

Mensur eserleriyle tanınan Ahmed-i Bicân'ın, tek manzum eseri olan *Cevâhir-nâme*⁷ (ÇELEBİOĞLU 1989: 49–51) isimli manzumesi otuz yedi beyitten oluşmaktadır. Mesnevi nazım biçimiyle ve aruzun remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Kısa olmasına rağmen klasik mesnevilerde olduğu gibi giriş, konunun işlendiği ana bölüm ve hâtimeden oluşmaktadır. Cevherlerin kıymetinin bilinmesi gerektiğinden söz ettiği ve son beytinde kendi adını da söylediği beş beyitlik girişten sonra ana bölümde sırasıyla “zer/altun, yâkût, elmâs, zümürürd, pîrûze, akik-i Yemenî, mercân, kehribâr, lâjüverd, seng-i kudret'in özelliklerini ara başlıklar altında anlatmıştır. Fakat bunlara ayrılan beyit sayıları birbirine eşit değildir. Şair, üç beyitlik hâtimenin son iki beytinde manzumesini sunduğu ve adını vermediği bir kişiye dua etmekte, hayır dua ile anılmak isteğini de dile getirerek manzumeyi bitirmektedir.

Ahmed-i Bicân, Cevâhir-nâme adlı manzumesinin hâtimesinde;

Gerçi 'âlemde cevâhir bî-şümâr
Bunları buldum kitâbında yazar

beytinde bir kitaptan yararlandığını işaret etmekteyse de ne bu kitabın ismine ne de yazarına ilişkin başka bir bilgi vermektedir. Ahmed-i Bicân'ın Cevâhir-nâme'ye kaynaklık ettiğini söylediği bu kitabı tespit edememiş olmakla birlikte, yukarıda da söz ettiğimiz Zekerîyya bin Muhammed el-Kazvinî'nin kozmografya, coğrafya ve biyolojiye dair Arapça eserinin serbest bir çevirisi niteliğindeki Acâyibü'l-Mahlûkât'ın ve tek bir eser tercümesi olmaktan çok bir derleme olduğu düşünülen Dürr-i Meknûn'un (ÇELEBİOĞLU, 1989: 50) madenlere veya değerli taşlara ilişkin bilgilerin yer [62] aldığı kısımlarıyla karşılaştırıldığında verilen bilgilerin birbirine çok benzediği görülmektedir.

Acâyibü'l-Mahlûkât'ın 32. ve 33. faslında “altun, gümüş, bakır, kalay, temür, tuç ve kurşun” madenleri; “Fi'l-ahcâr” başlıklı 34. faslında ise “yâkût, sürme, üsdibeç, billûr, borak, seng-i kudret, alt taşı, dehne, zâc, sırça, akik, kebrîbâ, lâjüverd, mıkânâtis, kireç, nişâdır, zîbâk, kibrit ve anber” hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin, bizim gördüğümüz nüshada, düzenli bir sıra takip etmekten ziyade iç içe geçmiş bir biçimde olduğunu eklemek gerekir. Dürr-i Meknûn'da ise 13. bâbın son faslı taşlara ayrılmış, burada “elmâs, pîrûze, talk, mıkânâtis, yâkût, la'l, incü, zümürürd, mercân ve yeşim” den söz edilmiştir. Her iki eserde de verilen bilgiler, taşların daha çok tıbbî özellikleri, çeşitli etkileri ve bunlara ilişkin kimi inanışlar üzerinde yoğunlaşmaktadır (AHMED-İ BİCÂN, Millî Ktb. Yz. 1965: v. 30a–35b; KAPTEIN: §§ 13.122 – 13.132).

Ahmed-i Bicân, Cevâhir-nâme'de diğer iki eserinde yer alan tüm maden ve taşlara yer vermemektedir. Madenlerden sadece “zer/altun”, taşlardan ise “yâkût, elmâs, zümürürd, pîrûze, akik-i Yemenî, mercân, kehribâr, lâjüverd, seng-i kudret” hakkında diğer eserlerindeki bilgilerin bir kısmını neredeyse aynı ifadelerle bu kez nazma çekmiştir. Cevâhir-nâme'nin, Acâyibü'l-Mahlûkât ve Dürr-i Meknûn'la benzerlik gösteren kısımları şunlardır⁸:

Zer/Altun hakkında:
Evvelâ altun götürse bir kişi
Gönli kuvvetlü olur hem cünbişi
Gökçek olur dâ'imâ anda nazar
Cümle kârına bulur fetḥ ü zafer
Süzen-i zer birle deldürseñ kulaḳ
Bitmeye ol raḫta dir bi'l-ittifaḳ

“... (4) her kim altun üzerinde götürse gönlini feraḫ idüp (5) cāmını şâz ider sürme eyleseler gözi kavî eyler (6) ve nazarın gökçek eyler ve altun igne ile kulaḳı (7) delseler yine kaynayup bitmeye...” (A: 31a)

Yâkût hakkında:

[63] Seng-i yâkûti gôtür mevzündür
Görmeyesin anı kim řâ'ündür
Şiddet [ile] olsa şal anı şuya
Doñmaya ol [şu] eger 'âlem buya

“... (4) *katılığı* (5) *sebebinden her kim yâkût gôtürse řâ'ün çıkarmaya* (6) *ve kış ayaşında bardağa şosalar şuyı doñmaya...*” (A: 35a)

Şu bulunmaz yirde ađızuña şal
Olasın içmiş gibi şâfi zülâl

“...*Bir pâresini dili altına şosalar şusuzluğı keser...*” (DM: §13.130)

Elmâs hakkında:

Zîra her ne yire uğrarsa deler
Ululardan böyle gelmişdür haber
“...*Cümle katı nesnelere ol deler...*” (DM: §13.122)

Akik hakkında:

Her ki gôtürse 'akîki şöyle kim
Kibri terk ide ola nefsi şalîm
Şazıyup sürseñ dişe şanın keser
Râyiha şomaz [ağızda bil] püser

“... (8) *her kim gôtürse tekebbürligin gidere şalîm* (9) *ü'n-nefs eyleye ve bir kimsenüñ ağzı řoķar olsa* (10) *bıçağıyla 'akîki şazıyup bir miķdâr dişlerine sürseler* (11) *ađzınuñ râyihasın gidere ve şanın kese...*” (A: 34a)

Kehribâr hakkında:

Řafaķân ü yereķâna ey sirâc
Hem virem derdine andandur 'ilâc

“... (12) *vereme ve yereķâna ursalar* (13) *hoş ola...*” (A: 34a)

Lâjüverd hakkında:

Uyumasa bir kişi her şubh ü şâm
Mâliħulyâ olsa anda ber-devâm
Ėalķ içinde Ėürmeti hem olmasa
Göñli maķşüdını Ėâzir bulmasa
Lâjüverdden düzdürüp bir Ėâtemi
Parmadından şalmasun ol âdemî
Ėürmeti arta vü derdine şifa
Ėaķ müyesser eyleye yokdur ĖaĖâ

“... (13) *bir kişi uyumaz olsa ve Ėalķ mâ-beyninde rağbeti az olsa* (34b–1) *ve yâħud mâliħulyâ olsa bu lâjüverdden bir yüzük* (2) *düzdürüp gôtüre rencine şifa ola ve Ėalķ katında* (2) *Ėürmetli ola...*” (A: 34a)

Seng-i kudret hakkında:

İki şaş řaķlar yuvada [ķarluđaç].
Alup anı řaķla ister sen 'ilâc
Biri ağmerdür ki zağmetli kişi
[64] Gôtüre tâ kim gide teşvişi
Biri ebyazdur ki şar'ün zağmeti
Gôtürende gidere Ėaķ Ėâzreti

“... (4) *ķarlanđuç yuvasında iki* (5) *şaş olur biri kıızıl ve biri ak eger ol kıızıl şaşı* (6) *bir kimse gôtürse nefsinüñ zağmetin gidere eger ak şaşı* (7) *gôtürse maşrû 'kişi hoř ola...*” (A: 34a)

Cevâhir-nâme, didaktik bir manzumedir ve aynı amaçla yazılmış benzeri eserlerde de görüldüğü gibi lirizmden uzaktır. Şair, az da olsa teşbih ve tenasüp yaparak daha sanatlı bir söyleyişe ulaşmaya çalışmaktaysa da bu çaba, eserin anlatımındaki kuruluğu ve edebî zayıflığı gidermeye yetmemiştir:

Cevherün kıadrin bilen şarrâfdur
Dürr-i ma'nî derc iden 'arrâfdur
Bir kişi elmâsı yutsa öldürür
Berg-i bâğ-ı 'ömri ol dem şoldurur

Ayrıca manzumenin kimi mısralarında vezin bozuktur. Şairin, eğer bunlar müstensih hatası değilse, vezin kullanımında zaman zaman zorlandığını söylemek mümkündür. Bu özellikteki mısralara metin üzerinde işaret edildiği için burada örnek verilmemiştir. Vezni bozuk olmayan kimi mısralarda ise, Ahmed-i Bicân'ın da diğer şairler gibi aruz hatalarına düştüğünü, özellikle sık sık imale yaptığını ve zihfların imalelere kıyasla pek fazla olmadığını eklemek gerekir. Mesela aşağıdaki beyitte imalelerin yanı sıra “nun”la biten iki hece de med hece olarak okutulmuştur:

Seng-i yâkıti götür mevzündür
Görmeyesin anı kim tã'undur

Şairin aşağıdaki ilk beyitte görüleceği üzere diğer birçok beytinde de Türkçe kelime ve eklerde art arda imaleler yaptığı dikkat çekmektedir:

Her ki götürse 'aķiki şöyle kim
Kibri terk ide ola nefsi ĥalim

Şu iki mısradaki ise “kim” kelimelerindeki “i” ünlüsüne imale yaparak med hece oluşturmakta, peş peşe başka imalelere yer vermekte ve “teşvişi” kelimesindeki uzun ünlüde zihaf yapmaktadır:

Kim götürse zümürüd taşını
Götüre tã kim gide teşvişi

Cevâhir-nâme'nin dili; değerli taş ve hastalık isimlerinin yani terimlerin büyük kısmıyla Arapça ve Farsça kökenli olmasına, Arapça ve Farsça kelimelerle bu dillerin kurallarına göre yapılmış kimi tamlamaların varlığına rağmen, genel olarak yüklü değildir. Dil, bu yüzyılın benzeri didaktik manzumelerinin birçoğunda görüleceği üzere açık ve anlaşılır bir nitelik taşımaktadır. Şairin, özellikle şiirden ziyade nesre yakın bir ifade tarzını benimsemesi de eserin dilini konuşma diline yaklaştırmış görünmektedir:

[65] Zira her ne yire uğrarsa deler
Ululardan böyle gelmişdür ĥaber
Götüren kişi mehâbetlü ola
Ĥalk içinde hem sa'âdetlü ola
Yâ yüce yirden düşerse anı Ĥak
Şaklaya bu kıdretine yahşı bak

Sonuç olarak, cevherler konusunda yazılmış eserlerin incelenmesi ve karşılaştırılması suretiyle elde edilecek bilgilerin, gerek kültür ve bilim tarihi çalışmalarına gerekse cevherlere ilişkin inanışlara telmih yapılan beyitlerin çözümlenmesini kolaylaştırmak suretiyle edebiyat alanına katkıda bulunacağı açıktır. Bu bağlamda Ahmed-i Bicân'ın tek manzum eseri olan ve görebildiğimiz kadarıyla Türk edebiyatında cevherler konusunda kaleme alınmış tek müstakil manzume niteliği taşıyan Cevâhir-nâme'nin de değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, aşağıda metnini de vereceğimiz bu manzume, xv. yüzyılın ünlü simalarından ve mensur eserleriyle tanınan Ahmed-i Bicân'ın başka şiirlerinin de bulunabileceğini işaret etmesi, aynı

zamanda güçlü bir şair olmadığını somutlaştırması ve özellikle yazıldığı dönem Türkçesinin kimi kelimelerini günümüze taşıyarak dil çalışmalarına malzeme oluşturması nedeniyle de dikkat çekicidir.

(72b) Hâzâ Cevâhir-nâmehü⁹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Ey ma'ârif gevheri cevher-şinâs
N'ola geysel dürr-i nazm altun libâs
- 2 Cevherüñ kıdrin bilen şarrâfdur
Dürr-i ma'nî derc iden 'arrâfdur
- 3 Çün yaratdı Hâk te'âlâ hâzreti
Nâs için bunca cevâhir kıymetî
- 4 Kıdretinden her birinde ol Huda
Niçe hâşiyet kıomış derde devâ
- 5 Ahmed-i Bicân ağızından kelâm
Ol Süleymân-ı nebiden ve's-selâm

Hâşiyet-i Zer

- 6 Evvelâ altun götürse bir kışi
Göñli kuvvetlü olur hem cünbişi
- 7 Gökçek olur dâ'imâ anda nazar
Cümle kırına bulur fetih ü zafer
- 8 Süzen-i zer birle deldürseñ kılak
Bitmeye ol rahta dir bi'l-ittifâk

[66] Hâşiyet-i Yâküt

- 9 Seng-i yâkütü götür mevzündür
Görmeyesin anı kim tã'ündür
- 10 Şiddet [ile]¹⁰ olsa şal anı şuya
Doñmaya ol [şu]¹¹ eger 'âlem buya
- 11 Şu bulunmaz yirde ağızuña şal
Olasın içmiş gibi şâfi zülâl

Hâşiyet-i Elmâs

- 12 (73a) Şuyın elmâsuñ içüre âdemî
Yemiş olsa def' ider ol dem semi
- 13 Bir kışi elmâsı yutsa öldürtür
Berg-i bâğ-ı 'ömri ol dem şoldurur
- 14 Zîra her ne yire uğrarsa deler
Ululardan böyle gelmişdür haber

Hâşiyet-i Zümürüd

- 15 Kim götürse zümürüd taşını
Her kızâdan şaklaya Hâk başını
- 16 Ya 'nî nâzil olsa gökden bir belâ
Ol zümürüd çatlaya ey cân-fezâ
- 17 Şâhibini şaklaya ... hâd¹²

- 18 Bu durur anı götürmekden murād
Götüren kişi mehâbetlü ola
Halk içinde hem sa'âdetlü ola

Hâşiyet-i Pîrûze

- 19 Bir kişi pîrûze götürse müdâm
Korhu yok atdan yıkılsa ey hümâm
20 Yâ yüce yirden düşerse anı Hâk
Saklaya bu kudretine yahşî bak

Hâşiyet-i 'Aķık-i Yemenî

- 21 Her ki götürse 'aķiki şöyle kim
Kibri terk ide ola nefsi ħalîm
22 Kazıyup sürseñ dişe kanın keser
Râyiĥa kıomaz [ağızda bil] püser¹³

Hâşiyet-i Mercân

- 23 (73b) Eyle tesbîĥ anı kim mercândur
Arta şıdķuñ ħâşılıñ îmandur
24 Bay ola her kim götürse dâ'imâ
[67] Gör ne ħaşlet virmiş aña ol Ĥudâ

Hâşiyet-i Kehribâr

- 25 Şarılık düşen kişîye kehribâr
Dâfi'-i nâfi' dür ol her bâr¹⁴
26 Şuya kıoyup [anuñ]¹⁵ içsün şuyını
Tâ [ki]¹⁶ görem dirse râĥat rüyını
27 Ĥafaķân ü yerekâna ey sirâc
Hem virem derdine andandur 'ilâc

Hâşiyet-i Lâjüverd

- 28 Uyumasa bir kişi her şubĥ u şâm
Mâlihulyâ olsa anda ber-devâm
29 Halk içinde ĥürmeti hem olmasa
Göñli maķşüdını ĥâzır bulmasa
30 Lâjüverdden düzdürüp bir ĥâtemi
Parmagından şalmasun ol âdemî
31 Ĥürmeti arta vü derdine şıfa
Ĥaķ müyesser eyleye yokdur ĥatâ

Hâşiyet-i Seng-i Kıdret

- 32 İki taş şaķlar yuvada [ķarluĥaĥ]¹⁷
Alup anı şaķla ister sen 'ilâc
33 Biri aĥmerdür ki zaĥmetlü kişi
Götüre tâ kim gide teşvîşi
34 Biri ebyâzdur ki şar'uñ zaĥmeti
Götürende gidere Ĥaķ ĥâzreti

Temmet

- 35 (74a) Gerçi 'âlemde cevâhir bî-şümâr
Bunları buldum kitâbında yazar
36 Devletün dâ'im ola ömrün dirâz
İki 'âlemde olasin ser-firâz
37 Nesnemüz yok size lâyık armağan
Lîk hayr ile du'â ancak hemân
Temmet

Fatma S. Kutlar, Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Notlar

- 1 Kimi ansiklopedik nitelikli eski kaynaklarda da cevherler hakkında bilgi veren kısımlar bulunmakla birlikte burada sözü edilenler bu konuda yazılmış müstakil kitapardır.
- 2 Mesela, Yahyâ bin Muhammed el Gaffârî'nin Kitâbu Cevheri'l-Cevâhiri "mahzen" başlıklı dört bölümden oluşmaktadır. Her mahzen de kendi içinde "bâb"lara ayrılmıştır. Birinci mahzen "müfredât"ın, ikinci mahzen "cevâhir"ın, üçüncü mahzen "ecşâd-ı seb'â"nın ve dördüncü mahzen "itr"ların beyanındadır (Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. H.S. 340 (64): 4b – 5a; GÖKYAY 1991: 171). Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'nin Tuhfe-i Murâdî adlı eseri bir mukaddime ve kendi içinde çeşitli fasillara ayrılan otuz iki "bâb"dan meydana gelmektedir. Bu bâblarda değerli taşların yanı sıra "talk, mühreler, balasân yağı, âcûn ve itrler" hakkında bilgi verilmektedir (ARGUNŞAH 1999: 42 – 43). Mustafa bin Seydî'nin Cevâhir-nâme-i Sultan Murâdî'si yedi "makâl" üzerindedir. Mütercim, altı makâlde değerli taşlardan, yedinci makâlde ise "gökçek kohular" dediği "misk, zebâd, anber, sandal, kâfûr ve üd"dan söz etmektedir (Bayezit Halk Ktb. 614: 3a – 3b).
- 3 Meselâ, Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî, Cevher-nâme'nin ve bu eserinin daha genişletilmiş şekli olan Tuhfe-i Murâdî'nin ilk yirmi beş bâbını Tifâşî'nin Ezhârü'l-Efkâr isimli eserine göre düzenlemiştir. Bu kitaplarında yer alan bilgileri "...Arestatalis, Belinas, Calinos, İbni Mâse, Temimî, Tifâşî, Alâî, Cemalî, Hoca Nasreddin-i Tûsî, Ebû Reyhan, Ebu Cürâc, Gâfiki, İbni Baytar, İbni Cemî, İshak b. İmrân, İbni Rüşd, İbni Zühr, Râzî, Mâlikî, Mes'ûdî, Nârî, Şerîf, Zisokoridos vs." Arap, Fars ve Latin hekimlerin kitaplarından derlemiştir (ARGUNŞAH 1990: 1 – 2). Mustafa bin Seydî'nin Cevâhir-nâme-i Sultan Murâdî'si Hoca Nurullah Tûsî'nin Cevâhir-nâme-i İlhânî veya Tansûk-nâme-i İlhânî adlı kitabının (Bayezit Halk Ktb. 614: 1b – 2a); Yahyâ bin Muhammed el-Gaffârî'nin Kitâbu Cevheri'l Cevâhir veya Yâkût fî Cevheri'l-Cevâhiri'l-Maâdin'i ise Hoca Nurullah Tûsî'nin Cevâhir-nâme-i İlhânî veya Tansûk-nâme-i İlhânî'siyle, müellifinden söz edilmeyen Cevher-nâme-i Cedîd'in (Topkapı sarayı Müzesi Ktb. H.S. 340 (64): 4a; ADIVAR 1991: 65; GÖKYAY 1991: 171) çevirisidir. Hikmet Tanyu, Şâban Şifâî'nin Risâle-i Şifâiyye fî Beyâni Envâ-i Ahcâr isimli değerli taşlar hakkındaki kitabına gönderme yaparak "Ebûlberkât Nişâbüri, Nâsır-ı Tûsî, Hakîm Tifâşî, Mansûrî" ve diğer şahısların bu kitabın etraflı bibliyografyası olarak gösterildiğini belirtmektedir (1968:52).
- 4 Mesela, Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî adlı eserinin mukaddimesinde "...Pes ben fakîr ve haķîr dalı bu fennün mu'teber kitâblarından ve hâturumda olan mesmûâtdan fevâid ve le'â'if ve mesa'il cem' itdüm..." (ARGUNŞAH 1999: 74) cümlesiyle eserinin tek bir kitabın çevirisi olmadığını belirtmekte ve kitabına kendi işittiklerini de ilave ettiğini belirtmektedir.
- 5 Bkz. BALCI 1995; ARGUNŞAH 1999.
- 6 Bu konuda tarafımızdan "Cevâhir-nâme/Cevher-nâme" başlıklı bir ansiklopedi maddesi yayımlanmıştır (KUTLAR 2001: 543 – 548).
- 7 Cevâhir-nâme'nin tespit edilen tek nüshası Ayasofya Kütüphanesi'nde 3452/3 numarada kayıtlıdır. 205 x 160 mm. ebatlarında olan mecmuanın 72b–74a varaklarında yer alan manzume harekesiz nesihle yazılmıştır. Bu yazmanın mikrofilm Ankara Milli Kütüphane mikrofilm arşivinde nr. A. 643'te bulunmaktadır.
- 8 Karşılaştırmada önce Cevâhir-nâme'den daha sonra diğer eserlerden yapılan alıntılar verilmiştir. Acâyibü'l-Mahlûkât için A, Dürr-i Mekkûn içinse DM kısaltması kullanılmış, alıntılar (Ahmed-i Bicân, Acâyibü'l-Mahlûkât, Millî Ktb. Yz. 1965 EHY 396) ve (KAPTEIN, LABAN, Dürr-i Mekkûn, §§ 13.122 – 13.132)'dan aktarılmış, alıntı yanlarına sadece ilgili eserin kısaltması ile varak ya da bâb ve satır numarası yazılmıştır. Çalışmanın sonunda Cevâhir-nâme'nin çevriyazılı metni verileceği için yazı boyunca bu eserden yapılan alıntılarda varak ve beyit numaraları belirtilmemiştir. Bu vesileyle, Dürr-i Mekkûn'un tenkidli metnini yayıma hazırlayan Dr. Laban Kaptein'e, bizi çalışmasından haberdar ettiği ve yararlanmamıza izin verdiği için teşekkür ederiz.

- 9 Metnin tek nüshasını belirleyebildiğimiz için bazı mısralardaki vezin bozukluklarını metni tamir ederek gidermeye çalıştık. Yaptığımız değişiklikleri araç içine aldık ve nüshadaki şekli dipnotta gösterdik. Uzun ünlü ile biten hecelerde vezin gereği kısa okunması gereken ünlülerdeki uzunluk işaretlerini koruduk.
- 10 [ile]: birle (metin).
- 11 [şu]: şuya (metin).
- 12 ...ile bırakılan kısım okunamamıştır.
- 13 ...[ağızda bil]: ağzında bil ey (metin).
- 14 Bu mısra vezin bozuktur.
- 15 [anun]: - (metin).
- 16 [ki]: kim (metin).
- 17 [karluğaç]: karluğaç (metin).

Kaynakça

- ADIVAR, A. ADNAN, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- AHMED-İ BİCÂN, *Acâyibü'l-Mahlûkât*, Milli Ktb. Yz. 1965 EHY 396.
- AHMED-İ BİCÂN, *Cevâhir-nâme*, Ayasofya Ktb. 3452/3 (Millî Ktb. MFA 643).
- ARGUNŞAH, MUSTAFA, "15. Yy.da Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâme'de Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1990, sayı: 6, sayfa: 1 – 20.
- ARGUNŞAH, MUSTAFA, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin*, TDK, Ankara, 1999.
- BALCI, ORHAN, *Tuhfe-i Murâdî Fi 'İlmi'l Cevâhir (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995.
- ÇELEBİOĞLU, ÂMİL, "Ahmed Bican", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 2, İstanbul, 1989, sayfa: 49 – 51.
- GÖKYAY, ORHAN ŞAİK, "Kitab-ı Cevherü'l-Cevâhir", *Prof. Dr. Bekir Kütikoğlu'na Armağan*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, sayfa: 171 – 182.
- KAPTEİN, LABAN, *Dürr-i Mekkûn, (Tenkidli metin)*, §§13.122 – 13.132 (yayımlanmamış çalışma).
- KUTLAR, FATMA SABİHA, "Cevâhir-nâme/Cevher-nâme", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, cilt: 1, AKM, Ankara 2001, sayfa: 543 – 548.
- MUSTAFA BİN SEYDÎ, *Cevâhir-nâme-i Sultan Murâdî*, Bayezit Halk Ktb. 614 (Millî Ktb. MFA 5019)
- TANYU, HİKMET, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- YAHYÂ BİN MUHAMMED EL-GAFFÂRÎ, *Kitâbu Cevheri'l-Cevâhir*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Hırka-i Saâdet 340 (64).

Özet: Cevherler konusunda yazılmış müstakil eserlere *cevâhir-nâme* ya da *Cevher-nâme* denmektedir. Türkçeye genellikle çeviri yoluyla kazandırılmış cevâhir-nâmelerin büyük kısmı mensurdur. Cevâhir-nâmenin Türkçe manzum ilk ve bugün için belirleyebildiğimiz tek örneği xv. yüzyılda yaşayan Ahmed-i Bîcân'a aittir. Ahmed-i Bîcân, otuz yedi beyitlik bu manzumede sırasıyla "altun/zer, yâkût, elmâs, zümürürüd, pîrûze, akik-i Yemenî, mercân, kehribâr, lâjüverd, seng-i kudret" hakkında bilgiler verirken taşlar hakkındaki çeşitli inanışlara da temas eder.

Anahtar kelimeler: Ahmed-i Bîcân, cevher, cevâhir-nâme, mesnevi.